

Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'inde (34-35. Ciltler) Olağanüstü Mekân Tasavvuru

Hulusi EREN | <https://orcid.org/0000-0002-0483-0314>

Dr. Öğr. Üyesi | Yazar | hulusieren@gmail.com

Muş Alparslan Üniversitesi | <https://ror.org/009axq942>

Eski Türk Edebiyatı | Muş, Türkiye

Öz

Mekân, edebî anlatılarda olayların geçtiği bir zemin olmanın yanı sıra kurguda etkin rol üstlenen yapısal bir unsurdur. Edebî anlatılarda kabaca gerçek-hayal, açık-kapalı, dar-geniş biçiminde çeşitlenir. Anlatıdaki kişilerin/karakterlerin psikolojik yapıları, toplumsal konumları ya da metafizik yönelimleri çoğu zaman bulundukları bu mekânlar üzerinden okunur. Klasik Türk edebiyatı, yapısal ve içeriksel bakımdan belli kalıplar dâhilinde şekillenen ancak bu kalıplar içerisinde derin bir anlam evreni taşıyan metinlerle örülüdür. Gerçek mekânlar kadar hayalî/olağanüstü mekânlara da sıklıkla yer verilmesi, klasik edebiyatın sembolik, didaktik ve metafizik boyutlarını yansıtan önemli bir göstergedir. Bu tür mekânlar çoğu zaman cennet, cehennem, Kafdağı, âb-ı hayâtın kaynağı Zülumat ülkesi gibi mitolojik ya da menkıbevi alanlarla örtüşür ve anlatının estetik sınırlarını genişletir. Fiziksel coğrafyaların ötesine geçerek tahayyül düzleminde yeniden kurgulanan bu mekânlar, kimi zaman bir aşkın imkânsızlığını kimi zaman bir peygamberin ilahî kudretle kurduğu baği simgeleştirir. Bu güzergâhlardaki şehirler, dağlar, adalar ya da ırmaklar klasik dünya görüşünün alegorik uzantıları şeklinde anlatıya dâhil edilir. Mesnevi şairlerinin olağanüstü mekânlara yönelmesinde etkili olan başlıca nedenlerden biri, böyle mekânların okurun dikkatini çekmesi ve anlatının etkileyiciliğini artırmasıdır. Okuyucuda merak ve hayranlık duygusu uyandıran bu unsurlar, anlatının temposunu diri tutar. Aynı zamanda ahlâkî, dinî ya da felsefi mesajların iletilmesine imkân tanır. Hakikat, hikmet, sabır, aşk ya da marifet gibi kavramların sinandığı veya elde edildiği bu mekânlar, müellifin mesajını temsili bir düzlemde sunmasına olanak tanır. Hikmet sahibi, kudretli ve ilahi vahye mazhar bir peygamber olan Hz. Süleyman'ın merkezde bulunması, Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr*'inde (34-35. Ciltler) böyle coğrafyaların kurgulanmasını daha da anlamlı kılar. Eserde tasvir edilen mekânlar olayların geçtiği fiziki alanlar olmanın ötesinde, Hz. Süleyman'ın olağanüstü yetkisini, görünmeyen varlıklar ve âlemler üzerindeki hâkimiyetini sembolik düzlemde yansıtan unsurlar hâline gelir. Bu çalışma mevcut literatürde genellikle eserin genel muhtevasına veya kıssalarına odaklanan yaklaşımlardan farklı olarak, söz konusu eserin 34-35. ciltlerinde yer alan olağanüstü mekân tasvirlerini incelemektedir. Çalışmanın kapsamını eserde geçen Kürre-i Nesîm, Heyhât Sahrası, Sehab Adası, Cezîretü'n-Nisâ, Cebel-i Zümürd, Şehr-i Zerrîn gibi hayalî coğrafyalar oluşturmaktadır. Çalışmada metin merkezli nitel analiz yöntemi izlenmiş, ilgili pasajlar çözümlenerek olağanüstü unsurlar taşıyan mekânların nasıl tasvir edildikleri, ne tür yapısal özellikler taşıdıkları ve anlatı içerisindeki işlevleri değerlendirilmiştir. Çalışmada Firdevsî-i Rûmî'nin eserinde olağanüstü mekânları anlatının temel unsurlarından biri olarak kullandığı görülmüştür. Bu mekânlar Hz. Süleyman'ın şahsiyetini yücelten, onun hikmet ve kudretini vurgulayan işlevler üstlenmektedir. Ayrıca söz konusu mekânların dinî ve kozmolojik göndermeler taşıdığı fakat Firdevsî'nin bunları kimi zaman kaynaklardan aktarıp kimi zaman da kendi hayal gücüyle dönüştürerek yeniden kurguladığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Mekân, Süleyman Peygamber, Firdevsî-i Rûmî, Süleymân-nâme-i Kebîr.

Atıf Bilgisi

Eren, Hulusi. "Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr*'inde (34-35. Ciltler) Olağanüstü Mekân Tasavvuru". *Rize İlahiyat Dergisi* 29 (Ekim 2025), 347-360.

<https://doi.org/10.32950/rid.1729965>

Yayın Bilgileri

Türü

Araştırma Makalesi

Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körlleme

Süreç Bilgileri

Geliş Tarihi: 29.06.2025

Kabul Tarihi: 29.09.2025

Yayın Tarihi: 20.10.2025

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale Hacettepe Üniversitesi'nde 2018 yılında Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ danışmanlığında Hulusi EREN tarafından hazırlanan Firdevsî-i Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr-34-35.Ciltler (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

Benzerlik Taraması

Yapıldı – iThenticate

Etik Bildirim: ilahiyyatdergi@erdogan.edu.tr

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakları & Lisans

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Dizinlenme Bilgisi

Extraordinary Space Imagination in Firdevsi-i Rumi's *Süleyman-name-i Kebir* (Volumes 34-35.)

Hulusi EREN | <https://orcid.org/0000-0002-0483-0314>

Asst. Prof. | Author | hulusieren@gmail.com

Muş Alparslan University | <https://ror.org/009axq942>

Turkish Language and Literature | Muş, Türkiye

Abstract

In literary narratives, space functions not only as the backdrop where events take place but also as a structural element that actively shapes the plot. It can be broadly categorized as reality-imagination, open-closed, or narrow-wide, and the psychological structure, social positions, and metaphysical orientations of the people or characters are often reflected through these spaces. Classical Turkish literature is composed of texts that, while shaped within certain formal and thematic patterns, carry a deep universe of meaning within these frameworks. The frequent inclusion of imaginary spaces alongside real ones indicates the symbolic, didactic, and metaphysical dimensions of the tradition. These spaces often coincide with mythological or epic areas such as heaven, hell, Kaf Mountain, the land of Zulumat, and the source of the waters of life, thereby expanding the aesthetic boundaries of the narrative. They go beyond physical geography and, reconstructed on the plane of imagination, sometimes symbolize the impossibility of love and sometimes the bond established by a prophet through divine power. Cities, mountains, islands, or rivers along these routes function as allegorical extensions of the classical worldview. One principal reason Mesnevi poets employ extraordinary spaces is their capacity to attract the reader's attention and enhance the impressiveness of the narrative. These elements evoke curiosity and admiration, sustain the tempo of the narrative, and provide structures through which moral, religious, or philosophical messages can be conveyed. Spaces where concepts such as truth, wisdom, patience, love, or knowledge are tested or attained allow the author to present meaning on a representative level. The presence of Prophet Solomon who was wise, powerful, and possessed of divine revelation, together with Süleyman at the center, renders the construction of such geographies in Firdevsi-i Rumi's *Süleyman-name-i Kebir* (volumes 34-35) particularly significant. The places depicted in the work are more than the physical spaces where events occur; they become elements that symbolically reflect Solomon's extraordinary authority and his domination over invisible beings and universes. Unlike approaches in existing literature that generally focus on the work's general content or its stories, this study examines chapters 34-35 and the depiction of extraordinary places within them. Its scope includes the structure, function, and symbolic meanings of imaginary geographies such as Kürre-i Nesim, Heyhat Sahara, Sehab Island, Cezîretü'n-Nisa, Cebel-i Zümürd, and Şehr-i Zerrin. Using a text-centered qualitative analysis, the study evaluates the relevant passages to determine how these extraordinary places are depicted, their structural characteristics, and their narrative functions. It was observed that Firdevsi-i Rumi employs these extraordinary spaces as fundamental narrative elements that glorify Solomon's personality, emphasize his wisdom and power, and incorporate religious and cosmological references, some transferred from sources and others transformed through his imagination.

Keywords

Classical Turkish Literature, Place, Prophet Solomon, Firdevsi-i Rumi, Süleyman-name-i Kebir.

Citation

Eren, Hulusi. "Extraordinary Space Imagination in Firdevsi-i Rumi's *Süleyman-name-i Kebir* (Volumes 34-35.)". *Rize Theology Journal* 29 (October 2025), 347-360.

<https://doi.org/10.32950/rid.1729965>

Publication Information

Type

Research Article

Peer-Review: Double anonymized - Two External

Process Information

Date of Submission: 29.06.2025

Date of Acceptance: 29.08.2025

Date of Publication: 20.10.2025

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article is based on the doctoral dissertation titled *Firdevsî-i Rûmî Süleymannâme-i Kebîr-34-35.Volumes (Analysis-Critical Text-Index)* prepared by Hulusi EREN under the supervision of Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ at Hacettepe University in 2018.

Ethics Committee Approval

Ethics committee approval is not required for this study.

Plagiarism Checks

Yes – iThenticate

Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr

Conflicts of Interest

The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support

The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Giriş

İnsanlık tarihi boyunca farklı imgeler aracılığıyla ifade edilse de anlatsız bir toplum düşünmek mümkün değildir. Masaldan öyküye, destandan tarihe, trajediden dramaya, çizgi resimlerden günlük gazete haberlerine kadar her türde anlatı hep vardır diyen Barthes, şu soruyu yöneltir: “Anlatının böyle bir evrenselliği, onun anlamsız olduğu sonucunu mu doğuracaktır? ... Peki, bu anlatı çeşitlerine nasıl egemen olabilir, onları nasıl ayırt edebilir, nasıl tanıyabiliriz?”¹ Hâliyle bu ve benzeri yaklaşımlar bize metinlerin çoklu okumalar yoluyla anlaşılır kılınmasını salık verir. Anlatıları mekânları üzerinden okuma, metinleri anlamayı kolay kılacak bir okuma türüdür. Nitekim mekân, en yalın hâliyle “bulunulan yer” anlamına gelse de maddi boyutunun ötesinde, bireyin yazgısını, kimliğini ve tercihlerini biçimlendiren manevi bir çerçeve de sunar.²

Edebî metinlerde mekânın işlevi anlatıya bir zemin sunmakla sınırlı değildir. Şair ve yazarlar için mekân, kimi zaman anlatının maddi çevresi kimi zaman da varlığa takdir edilmiş olan zamanın tüketildiği bir zemindir.³ Özellikle anlatmaya dayalı türlerde mekân, hikâyeyi şekillendiren temel bir unsur hâline gelir. Şiir gibi coşkuya ve heyecana dayalı türlerde ise mekân estetik bir unsur, bir çağrışım alanı, imgelerle biçimlenen soyut bir evrendir. Gaston Bachelard'ın ifadesiyle şiirde mekân “dışarının içerdeliği”ni yansıtan, bireyin iç dünyasını dışa vuran bir alandır.⁴

Klasik Türk edebiyatında mekân, bir sahne olmanın ötesinde, insanın iç dünyasını yansıtan, çoğu zaman idealize edilmiş ve sembolik anlamlar taşıyan yer olarak karşımıza çıkar. Bu durum özellikle vahdet-i vücûd düşüncesine yaslanan şairlerin, evreni ve içindeki her unsuru Mutlak Varlık'ın (Allah) birer tecellisi görmesinden kaynaklanır.⁵ Klasik edebiyat şairlerinin divanlarında geçen dağ, deniz, nehir, çöl gibi doğal mekânlar⁶ ya da bahçe, kasr, medrese gibi yapay mekânlar⁷ genellikle mahallî unsurlardan ziyade, ideal/mutlak güzelliğin, kutsalın veya tasavvufi hakikatlerin göstergeleri/tecellisi görülmüştür.⁸ Dolayısıyla klasik şiirde mekân, parça parça değil bütünsel bir tasavvurla daha çok hayalî bir düzlemde anlam kazanır.

Klasik edebiyatın hacimli ve kurgusal eserlerinin verildiği mesneviler, mekânı kullanma biçimi bakımından kendine özgü özellikler taşır. Masal, destan ve halk hikâyesi gibi geleneksel anlatı türleriyle ilişkilendirilebilecek olan mesnevilerde, olay merkezli yapı ön planda olduğu için mekân çoğu zaman olay örgüsüne eklenmiş soyut bir çevre niteliğindedir.⁹ Dolayısıyla “dönüştürülmüş, anılaştırılmış” ve kahramanla özdeşleşmiş mekânlar öne çıkar.¹⁰ Örneğin Ferhat'ın dağı, Mecnun'un çölü, Musa'nın denizi, Yusuf'un zindanı, Yakup'un külbe-i ahzanı gibi mekânlar artık kahramanın içsel yolculuğunu, varoluş mücadelesini ve ruhsal dönüşümünü yansıtan metaforik alanlardır.¹¹ Sevgilinin aşkınlığı ve ona atfedilen değer sebebiyle sevgili reel mekânlar yerine kutsal mekânlara layık görülür, öyle ki sevgili idealize edilmiş bir tip olarak çoğu zaman maddi mekândan münezze bir yerde konumlandırılır. Bu durum Şenödeyici'nin ifadesiyle gerçek aşğın sevgiliyi içinde taşıması, O'na ikinci bir mekân izafe etmemesi¹² şeklinde yorumlanabilir.

Tanpınar, klasik muhayyilede anlatının evrenini ele alırken onun büyüğü simya adıyla kolayca mübahın çerçevesine aldığından bahsederek¹³ sanatta mümkünü aramanın en tehlikeli zayıflık olduğundan söz eder¹⁴. Modern bakış açısıyla bu eleştiri haklı görünse de bundaki amaç mesajın yükünü sembolik göndermelerin yardımıyla daha kolay ve bir ölçüde maddi gerçeklikten özgürleşerek sunabilmektir. Tanpınar'ın vurgusuyla olağanüstünün kolayca mübahın alanında görülmesi, reel fikrini dağıtan bir kolaylık mekanizmasıdır.¹⁵ Bu bağlamda “müşterek medeniyetin son yaratıcı büyük halkası”¹⁶ kabul edilen klasik edebiyatta

¹ İsmail Süphandağı (akt), *Dil-Şiir-Hakikat*, (İstanbul: İz Yayınları, 2018), 39, 87.

² Ramazan Korkmaz, “Romanda Mekânın Poetiği,” *Edebiyat ve Dil Yazıları*, 399-415 (Ankara: Grafiker Yayınları, 2007), 409.

³ Özcan Bayrak, *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Mekân ve Algı* (İstanbul: Kesit Yayıncılık, 2013), 17.

⁴ Gaston Bachelard, *Mekânın Poetikası*, çev. Aykut Derman (İstanbul: Kesit Yayınları, 1996), 230.

⁵ Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 87-89.

⁶ Mahmut Gider, “Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru” (Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 24.

⁷ Gider, “Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru,” 85.

⁸ Şükrü Elçin, *Türk Edebiyatında Tabiat* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1993), 10-12.

⁹ Yunus Bilge, “Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Mekân-İnsan İlişkisi” (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, 2013), 42.

¹⁰ Ahmet İçli, “Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008): 344.

¹¹ İçli, “Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân”, 345.

¹² Özer Şenödeyici, *Osmanlı Şiir Şerhleri: Gazeller ve Güzeller Üzerine* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2014), 222.

¹³ Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1988), 26.

¹⁴ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makalalar* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 61.

¹⁵ İsmail Süphandağı, *Edebiyat ve Fark* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2023), 73-74.

¹⁶ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1.

da birçok anlatının farklı yönlerden incelenmesinin bir gereklilik olduğu anlaşılabılır.

Firdevsî-i Rûmî'nin manzum-mensur karışık bir tarzda kaleme aldığı *Süleymân-nâme-i Kebîr*'i¹⁷ klasik edebiyatta farklı anlatıların bir araya getirildiği eserlerin bir örneğidir. Çalışmada Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr*'i (34-35. Ciltler) mekân yönüyle ele alınacaktır. Çalışmanın araştırma problemi, *Süleymân-nâme-i Kebîr*'de yer alan olağanüstü mekânların yapısını, işlevini ve anlatı içindeki konumunu ortaya koymaktır. Çalışma şu sorulara yanıt aramaktadır: Firdevsî-i Rûmî bu mekânları hangi kaynaklardan ve nasıl aktarmıştır? Mekânların olağanüstü nitelikleri anlatıda hangi sembolik anlamları taşımaktadır? Anlatının merkezinde yer alan Hz. Süleyman ile bu mekânlar arasında nasıl bir ilişki kurulmaktadır? Alan yazında *Süleymân-nâme-i Kebîr* üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı eserin genel muhtevasına, edebî özelliklerine ya da eserde yer alan farklı kıssalara yönelmiş, eserdeki mekân tasvirlerinin ayrıntılı ve karşılaştırmalı biçimde ele alınması ise sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu bağlamda çalışma, klasik edebiyat metinlerinde olağanüstü mekânların kullanımına dair Firdevsî'nin eserinde yer alan Cebel-i Nesrân, Cebel-i Zümürürd, Cezîretü'n-nisa, Heyhat Sahrası, Kelbe Adası gibi olağanüstü mekân tasvirlerinden hareketle örnekler ve değerlendirmeler sunmayı hedeflemektedir.

1. Süleymân-nâme-i Kebîr'de (34-35. Ciltler) Olağanüstü Mekânlar

Süleymân-nâme türü eserlerde müelliflerin olağanüstü mekânlara yönelmesinde, anlatının merkezinde yer alan figürün kimliği önemli bir rol oynar. Süleyman Peygamber gibi kudret, hikmet ve mucize ile özdeşleştirilen bir karakter etrafında örülen anlatılar, olağanüstü mekânların kurgulanmasına elverişli bir zemin sunar. Bu mekânlar, hem peygamberlere dair anlatıların dikkat çekici ve sürükleyici hâle gelmesini sağlar hem de peygamber kudretinin tezahürlerini sergileme imkânı tanır. Süleyman Peygamber'in hikmet sahibi bir şahsiyet olarak geçtiği bu tür metinlerde mekânlar çoğu zaman onun bilgi, adalet ya da kudretini açığa çıkaran imkânâ dönüşür. Okuyucuyu hem estetik hem de manevi bir yolculuğa davet eden böyle metinlerde öğüt verici, ibret dolu ve metafizik boyutlar taşıyan bir anlatı örgüsü inşa edilir. Bu bağlamda Firdevsî'nin eserinde geçen olağanüstü mekânları şöyle bir tablo ile göstermek mümkündür:

Dağlar	Adalar/Denizler	Şehirler/Kaleler	Diğer Mekânlar
Cebel-i Zümürürd	Sehâb Adası (Cezîretü'n-Nîsâ)	Şehr-i Nesrân	Beytü'l-Ma'mûr
Cebel-i Nesrân	Kelbe Adası	Sürûşe Şehri	Kürre-i Nesîm
Zühûn Dağı	Main Denizi	Kâkûli/Dikâkûli Kalesi	Heyhât Sahrası
Zeberced Dağı		Lûlî Kalesi	
Kûh-ı Billûr		Cân bin Cân Kalesi	

Tablo, Firdevsî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr*'inde (34-35. ciltler) yer alan mekânların tipolojisi hakkında okuyucuya ön bilgi sunmayı, bu sayede anlatının mekânsal çeşitliliğinin ve söz konusu mekânların kurgudaki işlevsel konumlarının genel hatlarıyla kavranabilmesini amaçlamaktadır. Çalışmanın devamında, tablodaki sınıflandırma doğrultusunda olağanüstü mekânların anlatı içerisindeki yapısı ve işlevi eserdeki ilgili pasajlardan hareketle incelenecektir.

A. Dağlar

1. Cebel-i Zümürürd (Zümrüt Dağı)

Süleymân-nâme'de Cebel-i Zümürürd, zümrütten müteşekkil yani zümrütle özdeşleşen bir dağdır. Metinde Zümürürd Dağı'nın müvekkel meleği Hasan Bâ'il'in Kâhîr bin Sâmüvâr'la karşılaştığı, ona büyük ve parlakça bir zebercet taşı verdiği bilgisi yer alır. Kâhîr taşı alıp dağın tepesine çıkar. Burada etrafını gözlemleyen Kâhîr'in Zümürürd Dağı hakkında verdiği bilgiler ve karşılaştığı olağanüstü olaylar mekânı dikkat çekici kılmaktadır:

Bir ғаға дағи ирди ким ады Сабел-и Зүмүрүрд иди. Ве ‘азім үйсе ғағиди. Үзерине чикди, бир қуббе гөрди ким нүра беңзер.
Қуббенүң дибинде бир биңар чикүп ақар ким Фуратча ола. Қуббенүң кенәріна вәрдә. Гөрдә ким сәбелден яһа сина бир

¹⁷ Eserin yazımına Fatih Sultan Mehmet devrinde başlanmış, II. Bayezit ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde de devam edilmiştir. Eser genel olarak Hz. Süleyman etrafında şekillenmiş anlatıları muhtevi olup Firdevsî'nin eserini kaleme alırken Tevrat, Zebur, İncil, Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve İsrailiyat rivayetlerinin yanı sıra tarih, coğrafya, tasavvuf, mitoloji (Doğu ve Yunan), peygamber kıssaları, denizcilik ve halk hekimliği gibi geniş ve disiplinler arası bir bilgi birikiminden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Eren, *Firdevsî-Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr*, 6-7 ; Hulusi Eren, "Süleymân-nâme-i Kebîr (Firdevsî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/suleyman-name-i-kebir-firdevsi> (erişim 25.06.2025).

melek-i a'zam oturur. İki kanadları var ve yüzünün nûrî ol tağa gün bigi şu'le virür idi. Kâhîri görüp didi kim: “Merhabâ yâ Kâhîr bin Sâmusüvâr, şafâ geldün.” didi. ‘İzzet eyledi. Kâhîr bildi kim bu dağı melek dîr. Andan soñra Kâhîr dağı varup elin öpmek istedi. Ol melek elin virmeyüp Kâhîri çeküp der-âgûş idüp görüşdiler. Andan Kâhîre bir kürsî koyup oturdu. Kâhîr didi kim: “Yâ melek-i a'zam, kimsin ve aduñ nedür?” Ol melek cevâp virüp didi kim benüm adum Keşfâ'îl durur. Bu tağa müvekkelem ki küh-ı zümürüddür. Ben bu cebel-i Zümürüde müvekkelem Hâk te'âlânun emrile didi. Kâhîre bir nâr şundi. Kâhîr bin Sâmusüvâr alup ol nârı yidi. Şekkerden dağı tatlıydı ve lezzetlüydü. Nârı yiyüp dağı su'âl idüp didi kim: “Yâ melek-i a'zam, bu kubbenuñ içinde ne vardur ve bu kûbbe ne kûbbe durur?” Eydür: “Yâ Kâhîr bin Sâm, bu kubbenuñ aşlı Süleymân bin Dâvûd peygamberile gelürseñ ol vaqt göresin, sırrına muṭṭalî' olasın. Bu dem saña dimege destûr yok durur. (c34/v27a)

Bir nesneyi başkasının zihninde tasavvur ettirmek isteyen insanoğlu, anlatılarında çoğunlukla kıyaslamaya yönelmiş; bu eğilim, önce teşbihin sonra da istiarenin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.¹⁸ Bu çerçevede Firdevsî, olağanüstü mekânları betimlerken teşbih ve istiare sanatlarından yoğun biçimde yararlanmıştı. Metinde Cebel-i Zümürüde'ye dair bilgilerin verilmesi, anlatı kahramanı Kâhîr bin Sâm-süvâr'ın Cebel-i Zümürüde'ye ulaşmasıyla başlar. Dağın tasviri onun yolculuğuna yüklenen anlamı derinleştirir. Dağın eteğinde oturan iki kanatlı, yüzünden güneş gibi ışık saçan büyük melek (Keşfâ'îl), mekânın Kâhîr için mukaddes bir eşik olduğunu düşündürür. Zira melek Kâhîr'e “safâ geldin” diyerek hitap eder ve onu karşılayarak sembolik bir kabule mazhar kılar. Bu kabul, misafire gösterilen ikram gibi görünse de aslında seçilmiş kişiye (Kâhîr'e) sunulan bir tür manevi geçit iznidir.

Kâhîr'in dağda meleğin elini öpmek istemesi fakat meleğin onu kucaklayarak selamlar. Melek ona tatlı ve leziz bir “nâr” verir ki bu nâr hem mecazi anlamda bir aşk veya hikmet hem de maddî anlamda olağanüstü bir yiyecek niteliği taşır. Kâhîr'in ilahi nârı yemesi, onun artık kutsal mekânın hakikatine yaklaşmaya ehil olduğunu gösterir. Fakat o yine de kubbenin içini sormaktan geri durmaz. Aldığı cevap bu tür anlatıların temel ilkelerinden birini yansıtır: “İlahi sırra ulaşmasının henüz zamanı gelmemiştir.” Melek ona, ancak Hz. Süleyman'la geldiğinde sırrı anlayabileceğini, şimdilik kendisine açıklama izni verilmediğini bildirir. Bu ifade, kutsal bilgiye ulaşmanın zamana, takdire ve bireyin seyr ü sülûk yolundaki mertebesine bağlı olduğunu düşündürebileceği gibi anlatının odağına Hz. Süleyman'ı almanın ve *Süleyman-nâme*'ye vurgunun bir göstergesi şeklinde de değerlendirilebilir. Özetle pasajda anlatılan Cebel-i Zümürüde (Zümrüt Dağı) kutsal dağ, kozmik merkez ve ilahi tecelli mekânı özelliklerini bünyesinde taşıyan olağanüstü bir mekâna dönüşür. Burada dağ, kubbe, pınar ve zümrüt taşı gibi tabiat unsurları ise mekâna fantastik hava katan birer estetik unsurdur.

2. Cebel-i Nesrân (Nesran Dağı)

Eserde Cebel-i Nesrân, Yemen'in Taif bölgesinde bulunan bir dağdır. Anlatının odağı olağanüstü mekândan getirilen bir cevher üzerindedir. Hazreti Süleyman'ın eline alarak incelediği taş maddi bir nesne olmasının ötesinde, mekân olarak doğrudan Cebel-i Nesrân'a işaret eder. Kerkesin getirdiği cevherin anlatımı vesilesiyle Yemen'de bulunan, halk arasında “Nesrân Dağı” adıyla bilinen hayalî/efsanevi bir dağ tasviri yapılır. Bu dağ coğrafi şekilden ibaret olmayıp tıpkı *Süleyman-nâme*'deki diğer dağlar gibi olağanüstü güçlerin ve hikmetin toplandığı sembolik bir mekân işlevi görür:

Süleymân Hazreti eline alup nazar kılup gördi kim: “Bu cevher ne cevherdür ve hâşıyyeti nedür ve kanda elüne girdi?” didi. Kerkes dağı cevâb virüp didi kim: “Yâ Süleymân, bu cevherün aşlı Yemen Tâıyîfde durur bir tağda olur kim aña Cebel-i Nesrân dirler. Hâşıyyeti budur kim bir hâmile hâtûn kim hamlinde düşvâr olsa defî bu taşı suya bırağup şuyun içürseler âsânlıgıla toğura. Ve eger zaḥmıçün döğüp bir pâresin cirâhata ekseler, cirâhatı bitüre. Ve eger kim gevdesinden bir âdemün ve yâ vir hayvânun ok demreni kalsa bu taşı döğüp un bigi idüp dağı tavşan yağıla yakı idüp ol zaḥmuñ ağzına ursalar demreni çeke çıkara. Ve dağı eger kim zehr içmiş âdem bu cevheri ezüp çetük yağıla içse nâfi' ola. (c34/v49a)¹⁹

Kerkesin dilinden verilen bilgilere göre Cebel-i Nesrân, sahip olduğu cevherle birlikte şifa, kolaylık ve koruma gibi olağanüstü etkilere sahiptir. Mekânın böyle tasviri, klasik anlatı geleneğinde sıklıkla görülen Tur Dağı gibi “mukaddes dağ” ya da “hikmet dağı” motifini çağırıştırır. Burada dağı değerli kılan, içinde barındırdığı ve insanlar için faydalı olan cevherdir. Metinde bu cevherin kutsal ve şifa verici olduğuna dair *Cevâhir-nâme* türü edebî eserlerde²⁰ de sıkça karşılaşılan bilgiler verilir. Taşın şifa verici özellikleri, onu olağanüstü kimliğe büründürür. Hamile kadınların doğumunu kolaylaştırmak, yaraların iyileşmesine vesile olmak, vücuda saplanan temren parçalarını çıkarmak ve zehir karşı panzehir olmak gibi nitelikleri, bu cevheri neredeyse

¹⁸ Atilla Şentürk, XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler. (İstanbul: Kitabevi Yay. 2002), 21.

¹⁹ Parantez içerisindeki harf ve rakamlar, eserdeki cilt ve varak numaralarını göstermektedir. Çalışmadaki örnek metinler Hulusi Eren, *Firdevsî-Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr* (34-35. Ciltler) *İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin* (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018)'den alınmıştır. Bu tez 2024'te tarafımızca kitap olarak da yayımlanmıştır.

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Fatma Sabiha Kutlar, *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme* (Ankara: Öncü Kitap, 2005).

tılsımlı bir nesne hâline getirir.²¹

Taşın işlevlerine dair anlatılan her özellik, aslında Cebel-i Nesrân'ın da bu özelliklerle bütünleştiğine işaret eder. Böylece anlatıda mekân, soyut ve simgesel boyut kazanır. Burada dağın fizikî yönünün ötesinde manevî bir güce sahip olduğu da ima edilir. Kerkes ise burada bir haberci ya da bir aracı rolündedir. Sonuç itibarıyla, Cebel-i Nesrân fiziksel olarak doğrudan anlatılmasa da onun içinde barındırdığı cevher üzerinden mekânın kutsallığı, şifacılığı ve efsanevîliği öne çıkarılmış olur. Böylece Nesrân Dağı, klasik anlatıdaki işlevine uygun biçimde bir hikmet menbaı, doğaüstü sırların saklandığı bir merkez gibi tasavvur edilir.

3. Zühûn/Zehven Dağı

Acâyibü'l-Mahlûkât'ta²² Zehven Dağı'nın, Hindistan'da yer alan ve Hz. Adem'in ayak izini üzerinde barındıran mitolojik bir dağ olduğu kaydedilmiştir. Gece gündüz yıldırım düşen dağa her gün yağmur yağmakta, bu yağmur sel meydana getirmektedir. Sel sularıya dağdan denize taşınan yakutlar ise dalgıçlar tarafından toplanmaktadır. *Süleymân-nâme*'de Zühûn Dağı ismiyle geçen bu mekân, yukarıda verilen bilgilere paralellik arz edecek şekilde anlatılır. Diğer mekânlarda olduğu gibi Zühûn Dağı'na ait bilgiler de Hz. Süleyman'ın huzuruna gelen aracı bir kuşla (ukâb) konuşulurken aktarılır:

“Yâ ‘uqqâb, haber virgil baña kim vañanuñ ne tağdadur?” didi. ‘Uqqâb dañı cevâb virüp didi kim: “Yâ Süleymân, benüm mekânüm Zühûn tağındadır kim Hindüstândadır. Ve cemî‘ ‘âlem içinde andan yüce tağ yok durur. Meger kim küh-ı Elbürz ola ve yâ hod Kâf tağı ola kim Âdem-i şafî ‘aleyhi’s-selâm kim senüñ ceddüñdür. Yâ Süleymân, kâdeminüñ eñeri anda turur. Ve her kâdemi Âdemî-zâd arışıla seksen arış durur. Dâyim anuñ üstünde yıldırım şakır bulutsuz ve ra‘dsuz. Ol hâli gören şanur kim yıldırımdur. Velâkin yâ Süleymân anuñ aşı bu kim kızıl yâkût anda çok olur. Bu kızıl yâkût râhı andan getürdüm. Ol yâkûtlaruñ şavkıdur kim anuñ üstünde durur. Âdemî-zâddan hiç kimesne ol tağnuñ üzerine çıkamaz. Ve ammâ kim yâ Süleymân, yağmurlar dañı eksük degüldür kim âdemüñ kâdem-gâhları yirlerinüñ tozunı yuya. Ve dañı yâ Süleymân, ol yağmurlar yağar. Tâ kim ‘azîm siller akar. Ol silile kızıl yâkût ma‘âdine uğrar. Dañı alup ol tağdan aşığa indürür. Âdemî-zâd gelüp bulurlar. (c34/v21b)

Görüldüğü üzere metinde olağanüstü mekânın inşası önceki örneklerde olduğu gibi doğrudan anlatıcı ya da kahramanın gözlemleriyle değil sembolik bir figür olan ukâb (kartal) aracılığıyla gerçekleştirilir. Süleyman peygamberin ona “vatanın neresi?” diye sorması olağanüstü bir mekânın vasıflarını açığa çıkarır. Hindistan'da bulunduğu ifade edilen bu dağ Ukâb'ın mekânıdır. Ancak sıradan bir dağ değil, anlatıda bütün âlem içinde bir tek Kaf Dağı²³ veya Elburz Dağı'yla²⁴ boy ölçüşebilecek kadar yüce bir dağdır. Anlatının en dikkat çekici yönü ise Zühûn'un aynı zamanda Hz. Âdem'in ayak izlerini taşıdığı yer olmasıdır. Her biri seksen arşın (yaklaşık 45-50 metre) olan bu devasa ayak izleri, dağın kutsal bir geçmişe de sahip olduğuna işaret eder.

Zühûn Dağı olağan doğa düzeninin işlemediği yani hiç bulut ve gök gürültüsü olmadığı hâlde sürekli yıldırımların çıktığı bir yerdir. Bu atmosferin nedeni ise kartalın anlattığı üzere dağın içindeki kızıl yakutlardır. Bu taşlar, toprakla göğün arasında bir tür nurani akis gibi anlatılmıştır. Yıldırımların sebebi taşların ışık saçmasıdır. Dağın üzerine hiç kimse çıkamaz iken yağmurun dağdan yağın sel hâlinde kızıl yakutları aşağı taşıması ve insanların ancak bu yolla taşlara ulaşabilmesi, olağanüstünün ancak dolaylı ve sınırlı biçimde olağana ulaştığı şeklinde yorumlanabilir.

4. Zeberced Dağı

Eserde Kâhir bin Sam-Süvâr etrafında teşekkül eden anlatıların geçtiği fantastik mekânlardan bir diğeridir. Kâhir, Kantâ'il tarafından kendisine verilen ve susuzluğu giderdiği ifade edilen la'l taşıyla birlikte yola çıkar. Yedi gün süren yolculuk onu Zeberced Dağı'na ulaştırır. Oldukça büyük olan dağa bu ismin verilmesi, onun zebercet taşından müteşekkil olması sebebiyledir. Kâhir oraya vardığında etrafı ağaçlarla kaplı, tam ortasında Nil ve Fırat büyüklüğünde nehrin aktığı bir ova ile karşılaşır. Burada ağaç dibinde oturan birisi vardır. Anlatının dikkat çeken ve merak duygusu uyandıran olağanüstülükleri de bu noktadan itibaren başlar:

“Yâ Kâhir, çünkim şuşayasin. Bu la'li ağzuña alasin. Şuşızlıguñ def' ola. Yüregüñ tâzelene.” didi. “Ve acıkdıguñ vaktin dañı hemçünân idesin” diyüp yol şaluvirdi. Kâhir turup gitti. Ol tağdan inüp yidi gün dañı yürüdi. Âhir bir tağa yitdi kim zeberceddendi. Bir ‘azîm tağdı. Ol tağnuñ önünde bir şahrâya geldi. Ol şahrânuñ ortasından bir şu çıkup akar kim Nîl ü Furâta beñzer. Kenârında bir ağaç var. Ağac dibinde bir şuffa, şuffa üzerinde bir şahş oturur. İki kanadı var. Başında

²¹ *Süleymân-nâme-i Kebir*'de bu türden diğer bilgiler için bk. Hulusi Eren, “Firdevsî-i Rûmî'nin *Süleymân-nâme-i Kebir*'inde (34-35. Cilt) Halk İnanışı ve Halk Hekimliğine Dair Bazı Tespitler,” *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/4 (2019): 334-347.

²² Bekir Sarıkaya (haz.), *Tercüme-i Aca'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât*. (İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, 2019), 188.

²³ Kaf Dağı hemen her metinde olağanüstü bir mekân şeklinde geçtiği için bu çalışmadaki mekânlardan arasında göz ardı edilmiştir. Kaf Dağı hk. ayrıntılı bilgi için bk. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, (İstanbul: Kalcı Yayinevi, 2008), 444-446.

²⁴ Elburz Dağı hk. ayrıntılı bilgi için bk. Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, 279-280.

bir tâc geyür ve önünde bir hon turur üstü örtülü. Kâhîr yakın varup selâm virdi. Ol şahş 'aleyk alup Kâhîre yir gösterdi. Karşısında oturdu. Kâhîr gördi kim yüzünüñ nûrî güneş bigi berķ urur. Andan eyitdi: "Yâ Kâhîr bin Sâmusüvâr gerçi âdem oğlın amma kim şâhib-ķırân zülalesisin. Ve hem âhîr şehîd olacaķsın. Cennet maķâmın durur. İşbu cennet ta'âmından yigil." diyüp ol honuñ üzerinden örtüsini giderdi. Kâhîr gördi kim ısıcaķ balıķ ve ķirde ve zeytün ve yaş encîr ve üzüm alup yidi. Ķarnı ųoydı, şükr itdi. Andan Kâhîr şordı kim: "Yâ 'abda'llâh, aduñ nedür ve kimsin ve bunda neye ųurursın?" didi. Kâhîr eyle diyiceķ cevâb virdi kim: "Yâ Kâhîr, benüm adum Ħasan Bâ'ıldür. Bu zümürüdden ųaĳuñ üzerinde bir melek-i müvekkel var durur. Ben anuñ tekvîniyem. Bugün ol melek-i müvekkel baña didi kim 'uçmaķdan ųa'âm geldi, getürdüm. Senüñ ųatuña bugün bir konuķ geleceķdür. Adı Kâhîr bin Sâmusüvâr olacaķdur. Bu uçmaķ ta'âmın aña yidürĳil" didi. Ben ta'accüb eyledüm. Didüm ki ol ne konuķ durur kim aña uçmaķ ta'âmın getüresin? Cevâb virdi kim 'âdem oĳanıdır. Eyitdüm ki âdem oĳanına ĳod degmeñez. Uçmaķ ni'meti müyesser olmaz. Didi kim aña Ħaķ te'âlâ şehîdlik mertebesin vireceķdür. Bu ųa'âm anuñ naşîbi durur. Dünyâda daĳı amma kim aña vaşiiyet kılasın kim Süleymân bin Dâvûda varıncaķ benden selâm kıla kim müvekkel-i küh-ı zeberced saña selâm kıılır diyesin. Yâ Kâhîr benümĳün daĳı selâm viresin ve mübârek elin öpesin. İnşâ'a'llâhu te'âlâ biz daĳı mübârek yüzünü görevüz, ĳâķ-i pâyine yüz sürevüz. (c34/v26b)

Metinde olaĳanüstü mekân ve varlık tasvirlerinin iç içe geĳtiĳi bir anlatı yer alır. Anlatıda kurgulanan sahnenin en dikkat çekici unsuru, aĳaç dibinde bir sofa (yüksekçe yer) üzerinde oturan iki kanatlı, başında tacı, önünde üzeri örtülü bir sofraya bulunan varlıktır. Kâhîr'e selam verir ve onu kabul eder. Kanatları ve yüzünün güneş gibi parlak olması onun melek gibi gizemli bir varlık olduĳunu gösterir. Ortaya çıkan sofrada cennet nimetlerine işaret eden sıcak balıķ, zeytin, incir, üzüm ve ķirde (pideye benzer bir çeşit yemek) yer alır. Sofra, cennetten indirilen rızık anlamında olaĳanüstülüĳün en belirgin temsillerindendir. Bunların kahramana/Kâhîr'e sunulması ve onun tatması da cennet nimetleri gibi ilahi bir lütfâ eriştiiĳinin göstergesi gibidir.

Kâhîr'in "Burası neresidir, sen kimsin?" sorusuna verilen cevap, mekânın olaĳanüstülüĳünü daha da derinleştirir. Bu kişinin adı Ħasan Bâ'îl'dir ve zümürüdden daĳın üzerine vekil gönderilmiş bir meleĳin "tekvini", yani onun vücut bulmuş bir suretidir. Ħasan Bâ'îl, cennetten gelen nimetin Allah katında şehitlik mertebesine erişecek olan Kâhîr'e nasip edildiĳini bildirir. Böylece hem mekân hem kişi hem de sofradaki nimetler anlatıda iç içe geĳmiş olaĳanüstülük halkalarına dönüşür. Anlatı, cennetle temas hâlindeki bir ara mekânda, Zeberced Daĳı'nda geĳer. Burada zaman durmuş, mekân kutsanmış ve olaylar semboller üzerinden tecelli etmiştir. Bu sahne Heyhât Sahrası'ndaki zaman dışılık, Sehab Adası'ndaki cinsiyet dışı kozmik düzen gibi gerĳekliĳin sınırlarını aşan, tahayyül boyutunda var olan bir mekânın anlatıda somutlaşmış hâlidir. Kahramanın bu mekândan geĳerken melek ve cennet nimeti gibi kutsal unsurlarla temas kurması ve ona cennet nimetlerinin sunulması, anlatının metafizik boyutunu ortaya koyar. Bu yönüyle Zeberced Daĳı, maddi olanla ilahi olanın buluşmasına tanıklık edilen olaĳanüstü bir mekân hüviyetine bürünür. Olaĳanüstülüĳün hem doĳaüstü yaratılışla (kanatlı varlık, zümürüdden daĳ), hem de zamansal bir kehanetle (gelecekte şehitlik ve cennet nasibi) iç içe geĳtiĳi bu mekân, anlatının metafizik derinliĳini besler. Anlatının sonunda Ħasan Bâ'îl'in Hz. Süleyman'a selam göndermesi ise Süleyman peygamberin kutsanması ve anlatının yine bir şekilde onunla ilişkilendirilme çabası gibi düşünülebilir.

5. Kûh-ı Billûr

Metinde geĳen mitolojik daĳlardan biridir. Nerede olduĳuna dair eserde net bir bilgiye rastlanmaz. Dahhâķ-ı Mârî ve Kâhîr bin Sam-Süvâr odaĳında teşekkül eden anlatılarda adından söz edilir. Buna göre Zümürüdd Daĳı'nın müvekkel meleĳinin verdiĳi mesajda Kâhîr'in yolunun bu daĳa düřeceĳi belirtilir. Ancak "zinhar" ifadesiyle buraya ulařtıĳında kendisi için konan sınıra riayet etmesini yani daĳın üzerine çıkıp ötesine bakmamasını öĳütler. Billur Daĳı'nın eteĳinde bulunan yeşil ırmak onun gezinti yapabileceĳi tek mekândır. Anlatıya göre Kâhîr burada kendi yolunda ilerlerken belirli sınırların ötesine geĳmemesi gerektiĳini anlamalıdır:

"Yâ müvekkel-i Zümürüdd, benüm yolum ĳancaru gider ve benüm ĳâlüm ne olacaķdur?" didi. Melek-i müvekkel daĳı cevâb virdi kim: "Yâ Kâhîr, ĳam yimeĳil kim senüñ yoluñ küh-ı Billüruñ etegine varur. Amma kim zinhâr ol küh-ı Billüruñ kafasına çıkup andan öteye ne varıduĳını varup bakmayasın kim anda ĳalursın. Daĳı saña andan çımaķ yok durur. Hemân küh-ı Billüruñ eteginde bir şu vardır. Yiřil ırmaĳdur. Anı teferrüc kılasın. (c34/v27b)

Eserde geĳen başka bir pasajda da (c34/v28a) Kûh-ı Billûr'a insanların ulaşmasının oldukça güc olduĳu vurgulanır. Bu daĳa ulaşmak isteyenler tılsım sebebiyle helak olur. Dahhâķ-ı Mârî de oraya ulaşmak ister fakat askerleri helak olur. Bunun üzerine Dahhâķ buraya Sam-Süvâr'dan başkasının ulaşmaması için bir tılsım düzer. Kâhîr tılsımı çözererek daĳa ulaşır. Oraya ulařtıĳında daĳın dört bir yanının taşlık olduĳunu fakat ortasında çok güzel bir ova bulunduĳunu görür. Ova türlü çiçeklerle süslenen, kuşların kendi dillerinde Allah'a şükr maksadıyla ötüřtüĳü bir yerdir. Öte yandan metinde Süleyman peygamberin de Kûh-ı Billûr'a ulaşarak orayı temaşa edeceĳinden söz edilir. Bu da anlatıyı Hz. Süleyman'la ilişkilendirmenin ve onun kutsiyetine vurgu yapmanın bir başka örneĳi olarak deĳerlendirilebilir.

B. Adalar / Denizler

1. Sehâb Adası / Ceziretü'n-Nisa

Eserde Süleyman peygamberin huzuruna gelen kuşların konuşturulmasıyla haberdar olunan mekânlardan biridir. Anlatıdan selva kuşunun burada yaşadığı anlaşılmaktadır. Burası hiçbir erkeğin bulunmadığı, kadınların hüküm sürdüğü mistik bir ada olarak tasavvur edilir. Benzer bir mekândan İbrahim bin Bâlî'nin *Acayibü'l-Mahlûkât* çevirisi mahiyetindeki eseri *Hikmet-nâme*'sinde²⁵ de bahsedilir. Nisa Adası adıyla anılan mekân Çin Denizi içinde yalnızca kadınların yaşadığı bir yer olarak betimlenir. Burada kadınlar ağaçlara sürünmekte, adadaki pınarda yıkanmakta ve bu yolla hamile kalarak yalnızca kız çocuğu doğurmaktadır. *Süleymân-nâme*'de selva kuşunun Ceziretü'n-Nisa hakkında verdiği bilgiler *Hikmet-nâme*'de verilen bilgilerle kısmen örtüşür:

“Yâ Süleymân, benüm makâmum ‘ayne’l-baħr-i şehâbiyyedür. Ya’nî kim bulud aşası demek olur. Ol aşada bir şehir vardır kim cinân-mişâldür. Çevresi çayır, çemen, sünbül, erguvân ağaçları, nârenc, turunc, zaymurândur. Bulud aşası didikleri aña anuñçündür kim dâyim bir pâre bulud bu aşanuñ üzerinden eksük olmaz. Ve her kimse kim ol aşaya gelür, hevâ yüzinden görürüz kim ol bulud kıbarur. Eger ol kimsenüñ gemicisi kaçup gitmeyicek olursa helâk olur, kaçup giderse selâmet geçer. Ve her kim bilmezse gölgeye ve şuya tama’ kıla. Yakın varduğunca tadrîcile bir şovuk yıl çıkar, gitdügince ziyâde olur. Pes nâ-gâh bulutdan bir dil gibi nesne ayrılır. Ol yilden kaçırğa kıpar, deñizi töländürür. Ve kimisi bir uğradan helâke virüp ğark ider, baturur. ... “Yâ Süleymân, ol aş kim Sehâb aşasıdır, aña ulaşuk Ceziretü'n-nisâ vardır kim cemîc halk avretdür. Hîc irkek aşlı anda yokdur.” diycek Süleymân su’âl kıldı kim: “Ol ‘avretlerüñ eri olmayıcağ neden tevâlüd ve tenâsül olur?” didi. Selvâ kuşu eyitdi: “Yâ Süleymân, kaçan kim bahâr mevsimi ola, bir katı yıl eser, ol yıl esicek ‘avretler ol yılı bilüp gelürler. Ol yile qarşı uylukların kıldururlar. Tâ kim ol yıl gelüp rahmlerine girür ve yüklü olurlar. Ve tokuz ay on gün geçicek kız toğururlar. Hergiz irkek toğurmazlar. (c35/v18b-19a)

Metinde bu ada, sürekli üzerinde bir bulut örtüsü bulunması sebebiyle Bulut Adası olarak da tanımlanır. Adayı çepeçevre kuşatan bulutlar oraya ulaşmak isteyenleri engeller. Bu noktada kaçıp gidenler kurtulur. Ancak bulutları aşarak adaya ulaşma niyetinde olan gemiciler evvela bulutun içinde yönlerini kaybetme tehlikesiyle karşılaşır. Ardından buluttan çıkan soğuk bir rüzgarla ve onun denizde oluşturduğu kasırga ile karşılaşır ve adaya ulaşmadan batarak helak olur. Adanın dikkat çeken ve merak uyandıran bir diğer özelliği de burada Ceziretü'n-Nisa adında bir yerin daha bulunmasıdır. Burası sadece kadınların yaşadığı bir mekân olarak tasvir edilir. Bölgede yaşayan kadınların üremeleri de anlatıda yine merak unsurlarıyla süslenerek işlenir. Bu süreç erkeklerin müdahalesi olmaksızın doğanın gücüyle gerçekleşir. Selva, bahar mevsimi esen bir rüzgârın kadınların rahimlerine girmesiyle hamile kalındığını ifade eder. Fakat bu döngüde doğum her zaman dişil olmaktadır. Özetle Sehâb Adası bulutlar ardına gizlenmiş ulaşılması oldukça güç olan mistik bir mekânı, cinsiyetin sembolik önemine vurgu yapılan, doğal döngünün dişil bireylerce yönlendirildiği dünyayı işaret eder.

İbrahim bin Bâlî'nin *Hikmet-nâmesi* ile Firdevsî'nin *Süleymân-nâme-i Kebîr*inde yer alan Ceziretü'n-Nisa tasvirleri karşılaştırıldığında, her iki metinde de yalnızca kadınların yaşadığı bir mekânın varlığı ve doğan çocukların yalnızca kız olması ortak bir unsurdur. Ancak üreme biçimi farklılık göstermektedir. *Hikmet-nâmede* kadınlar hamile kalmak için ağaca sürünmekte ve pınarda yıkanmakta iken, *Süleymân-nâmede* hamilelik bahar mevsiminde esen rüzgârın kadınların rahmine girmesiyle gerçekleşmektedir.

“Yâ Süleymân, ol aşada kim oluruz. Bahâr vakti kim olur, bulud gelüp üzerümüze çöker, daħı tırur. Biz daħı Hazbuk dirler bir nesne yirüz kim eger bizden ğayrı nesne yise ölü. Her cânavardan çünkim ol bulud üstümüze çöker. Nâ-gehân bir yıl gelür. Bizi zârürî kıldurur, uçurur. Hevâ yüzinden sürüp bir memlekete birağur. Ol vilâyete daħı gelüp düşerüz. Artuk memleketümüze varıamazuz. Andan helâk olur giderüz. Ne kadar kim uçaruz, ceħd iderüz. Ammâ kim ol makâma varıamazuz, çâre olmaz. (c35/v19a)

Anlatıda adaya has özellikler bunlarla sınırlı kalmaz. Sehâb Adası'nda yaşayan selva kuşlarının “Hazbuk” isminde bir gıdayla beslendiklerinden bahsedilir. Söz konusu gıda, yalnız o canlı grubuna (selva kuşu) mahsus olup başka hiçbir varlık tarafından tüketilememektedir. Bu, hem mekânın ayrıcalıklı doğasının hem de orada yaşayan varlıkların dış dünyadan kopukluğunun işareti gibidir. Ancak mekânın kuşlara sağladığı ayrıcalıklı durum süreklilik arz etmez. Bilakis her bahar yaşanan bulut-rüzgâr döngüsüyle kuşlar istemsizce yerlerinden edilir. Selva kuşlarının Sehâb Adası'na gelip sonra aniden kaybolmaları da yine metinde mistik bir eda ile anlatılmaktadır. Baharın gelişiyi birlikte ortaya çıkan doğaüstü bir bulut, adaya gelip oradaki kuşların üzerine çöker ve ardından ansızın esen rüzgârla kuşlar bilinmeyen diyarlara savrulur. Yani bu olağanüstü mekâna aidiyet süreklilik arz etmez.

²⁵ Duygu Kerti, İbrâhîm Bin Bâlî'nin *Hikmet-Nâme*'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi ve Tarihî Açından Bir İnceleme (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2021), 130.

2. Kelbe Adası

Eserde geçen fantastik mekânlardan biridir. Ada Hindistan'da bulunan oldukça gizemli ve egzotik bir yer olarak betimlenir. İbrahim bin Bâlî'nin *Hikmet-nâme'si*²⁶ ve Ahmedî'nin *İskendernâme'si*nde Câbe Adası²⁷, Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in *Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*'nde²⁸ Hane Dağı ayla geçen mekânların da benzer şekilde Hint Denizi'nde yer aldığı ve olağanüstü nitelikleriyle öne çıktığı kaydedilmiştir. Anlatılarda özellikle geceleri ateş saçan, gündüzleri duman çıkaran bir dağın varlığıyla adada yaşayanların başsız olduğu, yüzlerinin göğüslerinin üzerinde bulunduğu aktarılmaktadır. Bu bilgiler *Süleymân-nâme*'de tavus kuşunun anavatanı diye sunulan Kelbe Adası'yla tasvirî yönden benzerlik göstermektedir:

“Yâ Süleymân, eger kim ezelki makâmum vağan-ı aşlum şorarsañuz cennetden çıkdum. Cennetde olurdum. Ammâ kim şimdi ‘arîzî vağanum teftîş kılsañuz Hindistânda bir yirde oluram kim cezîre-i Kelbe dirler. Hindistânda durur. Ol Hindistân kozi, birinç, şeker, kâmiş, üd, şandal, kâfûr, ıssı otlar nihâyetsüz durur. Bunda bir ṯâyife var kim gözleri göğsünde durur. Murabba‘ şüretleri vardır. Şığıra beñzer. Bir tağ dahı vardır kim dâyim od yanar. Gice de gündüz de tütün olur. Bir ṯâyife dahı var kim âdeme beñzer. Pâdişâhlarınun adı Câbedür. Altundan ṯon geyür. Muraşsa‘ incüden yâkûtila aqçesinde kendünün şüreti yazılup durur. Püt-perestdür. ... Aña qarşu ‘avretleri hûb-şüretdür. Püt üzerine bir ulu kelîsâ yapmışlardır. Kaçan kim bir kişinün gâyetde küçük kıızı olsa ṯoğsa bu kelîsâya vakf iderler. (c35/v47a-47b)

Tavus evvela eski vatanı cennetten çıkmak zorunda kaldığını, şimdiyse Hindistan'da Kelbe adında bir adada yaşadığını belirtir. Burası Hindistan'ın tropikal ikliminde doğayla iç içe bir bölgedir. Buraya kadar anlatılanlar hemen hemen doğaldır. Ancak burayı gizemli kılaacak dolayısıyla dikkatleri mekân üzerine çekecek şeylerin anlatımı gecikmez. Adada yaşayan canlıların gözleri göğsünde, fizikî suretleri murabba şeklinde/dörtgen bir formda yani merak uyandıracak tarzda karakterize edilir. Ayrıca adada bulunan bir dağ üzerinde hiç durmadan yanan bir ateş vardır ki gece-gündüz dumanı eksilmez. Câbe isimli padişahları altından elbiseler giyer, inci ve yakutla süslenmiş para üzerinde ise kendi resmi bulunur. Ada halkı putperesttir. Putlar üzerine kilise veya tapınaklar inşa edilmiştir. Fakat tapınaklardaki ibadetleri de gizemli bir ritüel şekline dönüşür. Küçük kız çocuklarının bir nevi kiliselere vakfedilmesi, adanın gizemli yapısının parçası şeklinde sunulur. Özetle Kelbe Adası eserde kendine has bitki örtüsü, üzerinde yaşayan canlıların garip şekilleri, sürekli bir ateşin yanması, insanların kendine özgü yaşam tarzı ve inanç sistemiyle bilinen dünyanın dışında kalmış gizemli bir yer olarak betimlenir.

3. Main Denizi

Metinde Hz. Mikail'in Süleyman peygambere aktardığı olağanüstü yerlerden bir diğeridir. Kaf Dağı'nın yedi dağ ötesinde, Hz. Peygambere salavat getiren meleklerle dolu yetmiş bin şehir bulunur. Her biri birbirinden büyük ve etkileyici olan şehirler dünyadaki bir şehrin kırk bin katı büyüklüğündedir. Main Denizi'nin bu şehirlere yetmiş bin yıllık mesafede olduğu belirtilir. Mekânı mistik kılan şey, Allah'ın yılda bir kere oraya nazar ederek yarattığı sayısız yıldızın gözlere ışık vermesi, insanların görme yetisini bu nur vesilesiyle kullanabilmesidir. Main Denizi metinde Allah'ın kudretinin ve manevî rehberliğinin simgesi gibidir. Zira Allah'ın nazarının mucizevi bir şekilde Main Denizi'ne yansması, binlerce yıldız vasıtasıyla da insanlarla buluşturulması ve onlara yol göstermesi şeklinde yorumlanabilir:

“Yâ Süleymân, bu küh-u Kâf kim var durur ve bu küh-u Kâfdan öte yidinci Kâfuñ kafasından ışra yitmiş biñ şeẖr var durur. Cümlesinün içi ṯolu firîştehler durur. Degme şeẖrün ululuğı kırk biñ bu dünyâcadur. Cümlesi ol melekütün Muhammede şalâvât getirürler. Ve dahı yâ Süleymân andan öte yitmiş biñ yıllık yolda denizler var vardır. Adı Ma‘ındur. Allâh te‘âlâ yılda bir kerre ol deñize nazar kılar, âdemiler sağışınca yıldızlar yaradur ve bu halkuñ üzerlerine kudretile götürüp gözlere nûr virürler. Gözlerün görmekliği andan durur. (c34/v16a)

C. Şehirler / Kaleler

1. Şehr-i Nesrân

Kerkes kuşunun Hz. Süleyman'a anlatısıyla eserde haberdar olduğumuz olağanüstü mekânlardan biridir. Mâgripte yer aldığı belirtilen Nesrân Şehri, kerkesin vatanıdır. Şehrin kuzey yamacında genişliği kuş uçuşuyla bir fersah olan oldukça yüksek bir dağ bulunur. Şehir, bu dağın eteğinde konumlanır. Nesrân Şehri'nde bulunan yüz altı bin hamam buranın büyüklüğünü göstermesi açısından dikkate değer bir parametredir. Kerkes dağın üzerine varıp konar ve orada gördüğü olağanüstülükler anlatılır. Anlatıda (c34/v49b) dağdan aşağıya baktığında Kerkesin Kulzüm Denizi'ne²⁹ benzeyen yeşil bir deniz gördüğü ve manzara karşısında büyük

²⁶ Kerti, İbrâhîm Bin Bâlî'nin Hikmet-Nâme'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi Ve Tarihî Açından Bir İnceleme, 135.

²⁷ Yaşar Akdoğan (haz.), *İskendernâme*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı), 521-522.

²⁸ Turgut Koçoğlu (haz.), *Rûznâmecî Muhammed Şâkir'in Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercümesi*. (Kayseri: Kimlik Yayınları), 375.

²⁹ Hazar Denizi veya Hind Okyanusu olduğu söylene de Bahr-i Kulzüm ifadesiyle kastedilen Kızıldeniz'dir (Mahmut Ak, “Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Bahr-i Kulzüm/Kurzüm) Üzerine,” *İlmi Araştırmalar*, 7, (1996): 11). *Acâyibü'l-Mahlûkât ve Garâyibü'l-Mevcûdat*'ta bu denizin Fars denizi olduğu, her menziline otuz bin insan yaşayan otuz bin menzilden oluştuğu ifade edilir. Ayrıca içinin kayalık olması sebebiyle oraya giren gemilerin battığı, Firavun'un bu mevkide

şaşkınlık yaşadığı ifade edilir. Kartal ona neden hayrete düştüğünü ve düşünceye daldığını sorduğunda kerkesten ne zaman büyük bir deniz görse Allah'ın büyüklüğünü hatırladığı cevabını alır. Ancak kerkesin göz yanılması yaşadığı, yukardan bakınca yeşil deniz sandığı şeyin aslında Nesran Şehri'nin evlerinin üstü olduğu ifade edilir. Nitekim şehrin bütün evleri zümrütle (zebercet) süslenmiş ve örtülmüştür. Böylece bir anda kerkesin tepeden gördüğü mekân yanılama ile bir tefekkür ve hayret sahnesine dönüşür. Evlerin zümrütle kaplanmış olması da mekân algısını sıradan bir düzlemde çıkarıp şaşkınlık ve metafizikle şekillendirmeyi amaçlar gibidir. Eserdeki başka bir pasajda Nesran Şehri'nin fiziksel yapısı ve büyüklüğü nispeten daha net şekilde ifade edilir:

“Yâ Süleymân bilgil kim ol şehriñ istidârâtı kırk mil durur. Ve her milde on iki birgoz vardır. Mecmu'ı biñ iki yüz yigirmi burc durur. Ve dağı yâ Süleymân, ol şehriñ üç cânibi deryâya durur. Ve bir cânibi ol ‘azîm tağa durur. Ve dağı ol kal'anuñ her bir kapusunıñ karşısına bir dîvârı var durur kim ol dîvârüñ kalınlığı yigirmi arış durur. Ve bu dîvârıla bārünüñ aralığında bir ırmağ var durur kim aña Nehr-i Nuhhâs dirler. Sebeb ol durur kim üzeri bakır tahtıla örtülmüş durur ve her tahtuñ uzunluğu kırk arış durur. Ve her bir kapuda kırk iki taht var durur. Umkı ol Nehr-i Nuhhâs ırmağınunı ya'nî kim derinliği tokşan altı arış durur. Ve dağı yâ Süleymân, ol şehriñ vasaatında dört bakır direkler var durur kim uzunluğu her birinüñ tokşan tokuz arış durur. Üzerlerinde bir degirmi taş var durur senbârlardan ve cemî'si muraşşâ' durur. İpar ve za'ferân ögüdürler. Ve ol degirmenüñ önünde bir günbed var durur. Ve anuñ önünde bir havz var durur la'l ve cevâhirden. Ve ol havzuñ şuyı cüllâbdan lezîz durur. Ve havzuñ kenârında yidi ağaç var durur ve her bir ağacda bir dürlü yimişler var durur. Ve ol havzuñ üzerinde altundan bir kerkes düzmişler ve gözleri elmâsdan ve bir yingeç şekli düzmişler hâm gümüşden. Ol altun kerkes anuñ üzerinde o turur. Ol cihetden ol şehriñ adı şehir-i Nesrân tûrur.” (c34/v50a)

Buna göre şehrin çevresi kırk mil kadardır. Her milde on iki burç yer alır ki toplamı bin iki yüz yirmi burçtur. Şehrin üç tarafı denize bakar, bir yanı da büyük bir dağa dayanır. Bu dağ burçlarla birlikte şehri koruyan, dış dünyaya karşı bir engel mahiyetindedir. Şehri bir kale gibi çevreleyen duvarlar oldukça kalındır, her bir duvarın kalınlığı yirmi arşındır. Şehirdeki her bir kapının karşısında bir duvar bulunur. Duvarlar arasında derinliği doksan altı arşın olan ve Nehr-i Nuhhâs ismiyle anılan, bakır levhalarla kaplı bir ırmağ vardır. Şehrin ortasında her biri doksan dokuz arşın uzunluğunda dört bakır direk bulunur. Direklerin üzerinde hepsi de süslenmiş, safran ögüten yuvarlak taşlar vardır. Ayrıca değirmenin önünde yakut ve elmas gibi değerli taşlardan yapılmış, suyu gül suyundan daha lezzetli olan bir havuz vardır. Havuzun etrafında ise her birinde farklı yemişler olan yedi ağaç bulunur. Şehrin merkezinde bulunan havuz, gözleri elmas olan altın işlemeli bir kerkesle ve saf gümüşten bir yengeç figürüyle süslenmiştir. Mekânın Nesran Şehri olarak tesmiyesi bu sebeptir. Ayrıca zarif süslemeler şehre ait olağanüstü zenginlik ve ihtişamın bir simgesi olarak yorumlanabilir. Özetle Nesran Şehri kalelerle korunan, dış dünyadan izole, doğal zenginliği ve süslü yapılarıyla eserdeki fantastik mekân anlayışını yansıtan dikkat çekici bir örnektir.

2. Sürüşe Şehri

Metinde geçen olağanüstü mekânlardan bir diğeridir. *Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât*'ta Sürüşe Şehri'nin Çin'e yakın bir bölgede bulunduğu belirtilmektedir. Şehirde bir puthanenin yer aldığı, puthane içerisinde altın bir taht üzerinde bir put bulunduğu ifade edilmektedir. Ayrıca, söz konusu puta el uzatan kimsenin karşısına yüksek bir sesin çıktığı ve putun ağzından çıkan ateşle o kişinin yakıldığı aktarılmaktadır.³⁰ Eserde Süleyman peygamber ile sülün arasında gerçekleşen diyalogda Sürüşe Şehri'nden bahsedilir:

“Yâ Süleymân, benüm maķâmum Hind vilâyetinde bir şehriñ şahrâsında oluram kim aña Sürüşe dirler. Hind vilâyetile Çîn tarafından yañadur. Ol diyârüñ şahrâlarında âb-ı revânlar kenârında oluruz. Devâm-ı devletüñe du'â kıluruz.” didi. Süleymân eyitdi: “Yâ teze-revâ, ol diyârda ‘acâyib ve ğarâyib ne gördüñ?” didi. Cevâb virdi kim: “Yâ Süleymân, benüm ne kadar kıdretüm var kim ‘acâyib ve ğarâyib görem. Velîkin bu kadar gördüm ki ol diyârda bir put-hâne vardır. Bir nice zemândan berü anuñ içinde bir put vardır kim hâlvetde varup kubbenuñ delüğinden nazar kılup bakaruz. Ol put kızıl altundandır. Gümüş taht üzerinde oturur. Her gâh ki bir kişi ola bunuñ katına varsa helâk olur, didiler. Birkaç kuşcağazlar varup ol put-hânenüñ kubbesi delüğinden içerü girüp gördük. Dağı imtiḥânıçün bir kuşcağaz varup ol putuñ uçup üzerine kondu. Ol dem içre bütüñ ağzından bir od çıkup ol kuşu yandurdu, göyündürdi. Bir ‘azîm âvâze geldi kim korķumuzdan tūyümüz dikene döndi. (c35/v17a)

Süleymân-nâme'de verilen bilgilerde Sürüşe Şehri, sülünün anavatanı olarak Hindistan'da Çin'e yakın bir bölgede konumlanan mekândır. Süleyman peygamberin şehre dair sorduğu sorular, mekânın gizemli doğası ve orada karşılaşılan garipliklere dair daha fazla bilgi edinme amacı taşır. Sülün şehirdeki puthaneye bir delik içerisinden baktığında orada kızıl altından bir putun gümüş taht üzerinde oturduğunu görür. Mekânın en dikkat çekici unsuru da puthanede bulunan altın put ve onun gizemli etkileridir. Zira put, kendisine yaklaşanı yakarak helak etmektedir. Bunu deneyimlemek isteyen sülünler, keşif amacıyla içlerinden birini put üzerine

bulunan girdapta boğulduğu bilgisi verilir (Sarıkaya, *Acayip Yaratıklar Sözlüğü*. 170).

³⁰ Sarıkaya, *Tercüme-i Aca'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât*, 242.

gönderir. Uçarak putun üzerine konan kuş, putun ağzından bir anda çıkan ateşle korkunç sesler eşliğinde yanmaya başlar. Gördükleri manzara ve hemen ardından duydukları sesler karşısında kuşların korkudan tüyleri diken diken olur. Akarsuların bol olduğu bir ova olan Sürüşe Şehri'nin doğasına ve olağanlığına metinde böylece sırlı ve olağanüstü bir hava katılmıştır. Puthane ve put hem gözlemlenen hem de korkuya neden olan bir varlık olmasıyla ibadetin ve itaatın sembolü gibidir. Ona yaklaşan nesnelerin yanması ve duyulan olağanüstü sesler, kişileri putun etkisi altında yaşamaya ve koşulsuz itaate sevk eden korkunun temsili olarak düşünülebilir.

Tercüme-i Acayibü'l-Mahlukat'ta geçen Sürüşe Şehri tasviri ile eserde yer alan Sürüşe Şehri kıyaslandığında belirgin paralellikler gözlemlenmektedir. *Acâibü'l-Mahlûkât*'ta puthaneye giren varlık insan olarak tasvir edilmektedir. Firdevsî'nin bu anlatıyı muhtemelen kaynak metinden aktarmakla birlikte, puthaneye giren insanı kuşa dönüştürdüğü görülür. Bu değişim, bir yandan anlatının kuşun ağzından aktarılmasıyla ilişkilendirilebilirken, diğer taraftan puthaneye bir insanın girmesinin dinî açıdan sakıncalı bulunabileceği ihtimaliyle de açıklanabilir.

3. Kâkûli/Dikâkûli, Lûlî ve Cân bin Cân Kalesi

Hız. Süleymân'ın fethettiği kalelerin isimleridir. Eserde Cân bin Cân kalesinin Konya ovası civarında olduğundan bahsedilse de net değildir. Diğerlerinin yeri veya konumu hakkında metinde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hız. Süleyman fetih gayesiyle kuşların da içinde bulunduğu ihtişamlı ordusuyla Yunan şahının hakimiyetinde olan kalenin üzerine yürür. Bağdat meliki Asda ve Sührab Şah gibi beylerin de Hız. Süleyman'ın komutasında olduğu büyük savaş sonrası kale yakılıp yıkılır, halkının birçoğu esir alınarak kale fethedilir. Ancak Yunan şahı önce Lûlî kalesine, burada yedi gün kaldıktan sonra Cân bin Cân kalesine sığınır. Bu kalenin de üzerine yürüten Hız. Süleyman, Yunan şahı ve meliklerini esir alarak kaleyi fetheder:

Kuşlar tâyifesi dahı Süleymânun âdemî-zâd çerisi kal'a-yı Kâkûli feth itdüklerin göricek kuknûs kuşu hükm eyledi. Der-bend kavmıla cenge meşğûl olalar. Süleymân yolına va'delerile şavaşa el qaralar. Evvel önlerince ruh kuşları uçdılar. Anların ardınca kuknûs kuşları uçdılar. Andan şoıra anların 'akabince kartal kuşları dahı ardınca şubağa kuşları ve şunkur ve şahin. Şol kôla Bağdâd meliki Bey' bin Aşda' yürürdi. Der-bend ağzına Sührab Şâh 'Amâlîka çerisiyle yürürdi. Bunlarun 'akabince Süleymân peygâmbere 'a.s. on iki sıbtun beglerle 'Arab u 'Arbâ beglerle kal'a-i Dikâkûli feth kılop kal'a önünde tabl u duhullar çalup, borı ve şurnâlar ırlattılar. (c35/v4b)

Görüldüğü üzere metinde Hız. Süleyman'ın fethettiği kaleler, zaferin sembolü olan mistik mekânlar hüviyetindedir. Süleyman peygamber ve ordusu kaleleri fethetme hazırlanırken ruh kuşu, kuknus ve özellikle kartal ile şahin gibi savaşçı kuşlar birer öncü güç gibi orduya eşlik eder. Hız. Süleyman'ın emrine muti olan kuşların ardı ardınca gelmesi bir nevi ilahi gücün ve egemenliğin birer simgesi olarak düşünülebilir. Akabince Bey bin Asda, Sührab Şah gibi komutanlar sahneye çıkar. Bu karakterler de zaferin elde edilmesindeki farklı toplumsal ve askerî rollerin önemini temsil gibidir. Böylece Süleyman peygamberin fethettiği kaleler hem egemenliği pekiştiren birer zafer alameti hem de ilahi iradenin doğal güçlerle birleştiği zafer mekânları şeklinde sunulur. Fetih sonrası davul, zurna, boru vb. aletlerle yapılan kutlama ise zaferin büyüklüğünü ve görkemini yansıtmaya, okuyucuyu bu atmosfere çekme gayesi şeklinde anlamlandırılabilir.

D. Diğer Mekânlar

1. Beytü'l-Ma'mûr

Beytü'l-ma'mûr, *Kur'ân-ı Kerîm*'de³¹ Allah'ın üzerine yemin ettiği bir mekânın adıdır. Çeşitli hadislerde Hız. Peygamber'in Mirac esnasında beytü'l-ma'mûr'u gördüğü rivayet edilir. Bu rivayetlere göre beytü'l-ma'mûr melekler için yedinci semada inşa edilmiş bir mabettir. Bir gelen bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin melek ibadet maksadıyla burayı ziyaret eder.³²

Süleymân-nâme-i Kebîr'de Azrail'in dilinden beytü'l-mamur hakkında benzer bilgiler verilmektedir. Buna göre Azrail bir gün kanatlarını açarak manevi bir yolculukla beytü'l-mamura uçar ve burada her an hareket hâlinde olan nurdan denizde bir melekle karşılaşır. Melek yetmiş bin başlı olağanüstü bir varlık şeklinde tasvir edilir. Her birinin başında nurdan bir taç, başlarının her birinde yetmiş bin ağız bulunur. Her ağızdaki yetmiş bin dil ise yetmiş iki farklı lisanla Allah'ı tesbih edip Hız. Peygamber'e salavat getirir. Bu meleğin nur denizinin içine girip çıkarak kanatlarını silkmesiyle her bir su damlasından beytü'l-mamur'u ziyaret maksadıyla yeni bir melek yaratılır:

"... bir gün kanad açup uçup bir 'âleme irdüm ki 'âlem-i envâr dirler anda ay ü gün yokdur. Nûrıla mâlâmâldur. Anda bir deryâ gördüm ki nûrdan. Ol nûrdan deryânuñ içinde bir 'aẓîm melek gördüm ki yitmiş biñ başı varıdı. Her bir başında bir nûrânî tâcı var ve yitmiş biñ yüzi varıdı. Ve her bir yüzünde yitmiş biñ ağzı varıdı. Ve her bir ağzında

³¹ Kur'ân-ı Kerîm, 52/4: "Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, beyt-i ma'mûra, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize andolsun ki, rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir."

³² Abdurrahman Küçük, "Beytülma'mûr," *DİA* (Ankara: DİB Yayınları, 1992), 94-95.

yitmiş bin dili varıdı. Ve her bir dili yitmiş iki dürlü lûgatıla Hâk te'âlâyı tesbîh ve tehlîl idüp Muhammede şalavât getirür. Ammâ kim yâ Süleymân, bir 'acâyıblığı bu kim dâyim ol nûr bahrînün içine girür. Dağı çıkup kanadların silker. Her bir kaçresinden Allâh te'âlâ bir melek hilkat ider. Anlar dağı Muhammed-i Muştafâya şalavât getirür. Her birisi Beytül-Ma'mûrı ziyâret iderler. (c34/v17a)

Görüldüğü üzere eserde beytül-mamur hadislerde verilen bilgilerle paralel nurla kuşatılmış, meleklerce ibadetin mütemadiyen devam ettirildiği kutsal bir yer gibi betimlenir. Burada gündüz ve geceye dair unsurların olmaması, doğrudan nurla aydınlatılan bir mekân olarak zamanın ve mekânın ötesinde bir varlık alanı imajı oluşturur. Bin baş, bin yüz, bin ağız ve her ağızda bin dilin olması ilâhi kudretin ve yaratılışın sonsuz çeşitliliğini, yetmiş iki farklı lisan da evrenselliği simgeler gibidir. Her damladan bir meleğin yaratılması ise ilâhi düzene bağlı devinim ve yenilenmenin sürekliliğinin göstergesi olarak düşünülebilir. Bu durum hadislerde rivayet edilen bir gelen meleğin tekrar gelmemek üzere beytül-mamur ziyâret ettiği bilgisinin metinde olağanüstülüklerle yoğrularak vücut bulması gibidir.

2. Küre-i Nesim

Küre-i nesim, eserde doğrudan olmasa da göğe yakın yerde bir felek olarak tanımlanır. Havayî kuşlar ve onların padişahı mesabesindeki hüma kuşunun burada yaşadığı ifade edilir. Anlatı boyunca Hz. Süleyman'ın huzuruna gelen farklı türden kuşlar, hediye maksadıyla beraberinde getirdikleri değerli bir taşı veya acayip cins bir yaratığı genellikle küre-i nesimde uçarken bulur. Hediyein mahiyeti üzerine huzurda münazara başlar. Süleyman peygamber bu noktada çoğu zaman danışmanı konumunda olan Lokman-ı Hakîm'in bilgisine ve tecrübesine başvurur. Eserde (c34/v48a) kimi zaman Hz. Süleyman arzu ettiği bilgiye ism-i azam duası okuması neticesinde küre-i nesimden gelen müvekkel melek aracılığıyla ulaşılır.

Metinde anasır-ı erbaadan olan hava, gıdâ-yı rûhânî yani ruhların besin kaynağı olarak sunulur. Havanın yaratılmışların tümü için hayat kaynağı olduğu, tıpkı güneş ışığı gibi âlemin her yanına yayıldığı, kesilmesiyle canlılığın son bulacağı ifade edilir. Bu, havadan müteşekkil olan küre-i nesimin önemine atfendir. Nasıl ki rüzgâr her an hareket hâlindeyse bu mekânın da ne başlangıcı ne sonu bilinir, doğusu ile batısı birdir. Bu bilgiler, küre-i nesimi hem kozmik düzenin merkezine yerleştirir hem de ruhun, hayatın ve ilahî bilginin beslendiği metafizik bir mekân inşa eder:

... hevâyî kuşların kim makâmları göğe yakın yerde bir felek vardır. Aña nesim dirler. Bu hevânun aşlı oldur kim andan müteferrik olur 'âleme. Hevâ dağı ol ervâhuñ maddesidir. Şöyle kim güneşden nûr 'âleme müteferrik olduğu gibi her delüklerden içerü girür. Eger ol deligi kim tutsalar güneşün nûrına güneş 'aks ider. Hayvânâtun dağı boğazın tutsalar hevâ 'aks ider, helâk olur. İmdi yâ Süleymân, yil bir pâdişâhdur kim ne evveli bellüdür ne âhiri bellüdür. Ne ortası bellüdür ne şüreti görünür. Cemî'-i nesneye irişir. Çünkim revândur, 'âlemi ucdan uca tıttırdur. Mağârib ü meşârik önünde birdür. Yir ü gök ol yilün katında birdür. Bağları besler, ağaçları yüklü ider. Cemî'-i hayvânâtun dirliginün ser-mâyesidir. Eyle olsa bizüm cinsimizün mekânı hâkile şudan merâtibde efdal olıcak şağ kol bizümdür. Huşûşâ kim yâ Süleymân, hevâyıla yir bir degüldür." Hâkîm kavline selvâ kuşu kim bu vechile hevâyı küre-i nesimi ta'rif eyledi. (c35/v21a)

Eserde küre-i nesim maddî varlık alanının ötesinde, klasik zaman ve mekân kavramlarıyla tanımlanamayan, görünmeyenle temas hâlinde olan bir mekândır. Bununla birlikte küre-i nesim, anlatının ilerleyişinde klasik evren tasavvuru içinde özel bir katman hâline gelir ve özellikle ruh, hava ve bilgi üçgeninde işlevsellik kazanır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde küre-i nesim, Süleyman peygamberin nübüvvet makamını güçlendiren, onun görünmeyeni bilme ve anlamlandırma yetisini vurgulayan bir anlatı unsuru gibi kullanılır. Bu noktada Firdevsî'nin Hz. Süleyman'ı eserinin odağına alma gayretinin başka bir varyantıyla karşılaşılır. Zira farklı türden kuşların bu mekândan gelip Hz. Süleyman'a ulaşması, onun yalnız yeryüzüyle değil semavî âlemle de irtibat hâlinde olduğunun bir göstergesi gibidir.

3. Heyhat Sahrası

Süleymân-nâme-i Kebîr'in hayalî-coğrafi anlatı geleneği içinde yer alan bir başka olağanüstü mekân tasviri Heyhat Sahrası ile sunulur. Yine bir aracının (kuknûs) ağzından, dünyanın sınırları aşılarak ulaşılan esrarengiz bir çölde -Heyhât Sahrâsı'nda- karşılaşılan olağanüstülükler aktarılır. Anlatının hemen girişindeki "acebül-'aceb" ifadesi, İslamî hayal gücü geleneğinde buranın olağanüstü vasıflar taşıdığını çağırıştır. Bu mekâna, anlatıda efsanevi Kaf Dağı eteklerinden ve Umman Denizi'nin bir kolunun aşılmasıyla yani olağan dışı bir düzleme geçilerek ulaşılır. Burada rastlanılan garipliklerin anlatımına kuknusun diliyle şöyle devam edilir:

"Yâ Süleymân, ol şahrâda güneş ma'la'ına karşı bir tağ gördüm. Ol tağda bir mağara varıdı. Ol gâruñ içinde envâ' ve elvân ağaçlar gördüm bitmiş velâkin koşuları misk- mişâl. Gün kim toğdı. Gördüm ol ağac tâ zevâl vaktine dek yirden yukarı çıkarıdı. Zevâlden şöıra yire girmege başlar. Gurub vaktinde temâm yire girürler. Yarındası gün dağı tırdım gördüm ki güneş toğmağa başlayıcak yirden çıkarlar. Bunı böyle görücek ta'accüb eyledüm. Bu 'acebde tırdırken nâ-gehân ol mağa radan bir âvâz geldi kim: "Yâ kuknûs merhabâ, ehlen vü sehlen. İçerü gelgil." didi. Bu âvâzi işindince mağaranun içine girdüm, gördüm ki bir kerkes kuşu oturur. Velâkin be-gâyet fertüt başı gelüp iki ayağınun arasına girmiş, kaddi bükülmüş ve tüsi dökülmüş. Ta'accüb kılup aña şordum ki: "Bunda ne vaktiden berü tırdırsın?" didüm. Cevâb

virüp didi kim: “Benüm ‘ömrümün nihâyeti yok durur. Ben âb-ı hayât içdüm. Tâ kıyâmete dek ölmezem. Velâkin sen kandan geldün ve kanda gidersin?” didi. Ben dağı ahlvâlümü aña cevâb virdüm. Ta‘accüb kılup didi kim: “Yâ kuknûs, saña vâcib durur kim varup âb-ı hayât içesin, ölmeyiben cihânda hoş geçesin. Ben dağı ol sözi işitdüm, aña ‘ayne’l-ḥayâtun kandalığın şordum. “Mağribden yaña zulümât içre olur.” didi. (c34/v20a)

Pasaja göre Heyhât Sahrası’nda kuknûsun karşılaştığı ilk olağanüstülük, doğuda güneşe karşı konumlanmış bir dağda bulunan mağaradır. Mağaradaki ağaçlar görünüşte doğal olsa da davranışları doğaüstüdür. Bu ağaçlar, güneş doğduğunda yerden yukarı çıkar, öğle vaktinden sonra tekrar toprağa girer ve gün batımında kaybolurlar. Ertesi sabah yeniden doğar gibi yerden yükselirler. Misk kokması, ağaçların kutsiyetle ilişkilendirildiğini düşündürür. Zira İslami anlatılarda misk kokusu genellikle cenneti çağırıştırır. Kuknûs bu olağanüstü hâli hayretle seyrederken, aniden mağaradan gelen başka bir kerkesin sesiyle içeriye davet edilir. Fakat bu kuş son derece yaşlı, zayıf düşmüş, tüyleri dökülmüş, başı iki ayağının arasına girmiş olağanüstü bir canlıdır. Onun perişan görünüşü, ilk bakışta onun nasıl hayatta kalabildiğini düşündürür. Ancak kerkesin açıklamasıyla bu soru cevabını bulur. O, âb-ı hayât içmiştir ve kıyamete dek ölmeyecektir.

Kerkes, kuknûsa da âb-ı hayâtı içmesini, dünyada ölümsüz yaşamasını tavsiye eder. Kuknûs, bu öğüdü işitince suyun yerini sorar. Aldığı cevap “Mağripte yan, karanlıklar içindedir” şeklindedir. Bu cevap, Zülkarneyn kıssasında³³ geçen âb-ı hayât anlatısıyla paralellik gösterir. Su, karanlıklar içinde gizlenmiş ve doğrudan ulaşılması mümkün olmayan bir kaynaktır. Yani ölümsüzlük ya da hakikat, aydınlık yollarla değil bilinmezlik ve meşakkatle dolu yollardan geçilerek elde edilebilir. Anlatı sonunda kuknûsun da artık âb-ı hayâtı içip ölümsüzlüğe ulaşmaya talip olduğu belirtilir.

Görüldüğü üzere Heyhat Sahrası, eserde mistik olayların yaşandığı, aklın sınırlarını zorlayan olağanüstü bir mekân olarak sunulur. Evvela güneşin doğuşu ve batışı arasında vuku bulan olağanüstü bir doğa olayı gözlemlenir. Ağaçların misk kokuları ve hareketleri, onların sanki maddi dünyanın sınırlarını aşan manevi bir âleme ait olduklarını düşündürür. Sahrada karşılaşılan kerkes ise fiziksel özellikleriyle gizemli bir varlık gibi betimlenir. Bu gizemli hâli, âb-ı hayâtı içmiş ve zamanın ötesine geçerek ölümsüzlük kazanmış olmasıyla daha da kuvvetlendirilir. Böylesi olayların yaşandığı Heyhat Sahrası, okuyucuya doğa ile metafiziğin iç içe geçtiği bir evrenin yansıması gibi sunulur.

Sonuç

Süleymân-nâme-i Kebîr’de (34-35. ciltler) tasvir edilen mekânlar, anlatının geçtiği fiziksel zeminler olmaktan öte Firdavsî’nin hayal gücüyle şekillenmiş alanlardır. Firdavsî, kimi zaman bu mekânları özellikle *Acâyibü’l-Mahlûkât* gibi klasik metinlerde ve İsrailiyat geleneğinde yer aldığı şekliyle aktarır. Nitekim eserdeki Beytül-Mamûr, Zühûn Dağı, Cezîretü’n-Nisâ ve Kûh-ı Billûr gibi mekânlarda geleneksel kaynaklarla paralellikler göze çarpar. Yine Kaf Dağı’nın ardındaki meleklerle dolu yetmiş bin şehir ya da Ma’în Denizi’nin yıldız doğuran kudreti, böyle bir aktarımın izlerini taşır. Bu noktada Kelbe Adası, Cezîretü’n-Nisâ, Zühûn (veya Zehven) Dağı ve Sürûşe Şehri gibi mekânların işlenişinde *Acâ’ibü’l-Mahlûkât* geleneğinin etkisi özellikle dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Firdavsî’nin bu bilgileri doğrudan almak yerine mekânlara kendine özgü hayalî öğeler ekleyerek ya da bazı unsurları çıkararak onları yeniden kurguladığı anlaşılmaktadır. Zira Kelbe Adası’nda yaşayan, göğsünde gözü olan varlıklar ya da putperest padişah Câbe’nin altından giysileri ve mabet ritüelleri gibi ayrıntılar, yazarın özgün katkılarıyla olağanüstü bir dünyanın inşasına yönelme gayretinin birer sonucudur. Bu bakımdan Firdavsî’nin mekân tasvirleri dönüşen ve yeniden biçimlenen yapılar şeklinde karşımıza çıkar.

Cebel-i Nesrân gibi bir dağın hem şifa verici taşlara kaynaklık etmesi hem de kadınların doğum sancılarına çare olması, gelenekteki işlevsel mekân anlayışının Firdavsî’nin elinde olağanüstü boyut kazanmasına imkân tanır. Yine Cebel-i Zümürürd’ün doruğundaki nurdan kubbe ve melek Keşfâ’il’in varlığı, kutsal dağ motifinin Süleyman peygamber anlatısının kudsiyetine hizmet edecek şekilde şekillendirildiğini gösterir. Böylece Firdavsî, var olan anlatı unsurlarını birebir tekrar etmektense onları dönüştürerek kendine özgü bir mekân dokusu örür. Firdavsî’nin bu tarz olağanüstü mekânlara yer vermesinin ardında dinî/tasavvufî ve kozmolojik öğeleri yansıtmaya gayesiyle beraber okurda hayret, merak ve ilgi uyandırma arzusu yatar. Eserde yer alan Cebel-i Zümürürd, Cezîretü’n-Nisâ, Heyhât Sahrası, Sehab Adası, Kürre-i Nesîm gibi mekânlar anlatının geçtiği sahneler olmakla birlikte görünmeyen âlemlere açılan kapılar şeklinde kurgulanmıştır. Böylece anlatı hem fiziksel hem de metafizik bir yolculuğa dönüşür. Firdavsî, bu fantastik coğrafyalar aracılığıyla okura olağanüstü olanla yüzleşme, bilinmeyi keşfetme imkânı sunarken en nihayetinde bir şekilde anlatıdaki mekânla ilişkilendirdiği Süleyman peygamberi bir hikmet ve kudret timsali olarak yüceltir.

³³ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn,” *DİA* (Ankara: DİB Yayınları, 2013), 564-565.

Kaynakça | References

- Ak, Mahmut. "Osmanlı Coğrafyasında İki Yer Adı (Bahr-i Kulzüm/Kurzüm) Üzerine." *İlmi Araştırmalar*, sy. 7 (1996): 7–12.
- Akdoğan, Yaşar (haz.), *İskendernâme*. İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Aydemir, Mustafa. "Tarihsel Bir Polisiye Roman: İstanbul Hatırası." *Turkish Studies* 7/3 (2012): 351–367.
- Ayvazoğlu, Beşir. *Güller Kitabı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Bachelard, Gaston. *Mekânın Poetikası*. Çev. Aykut Derman. İstanbul: Kesit Yayınları, 1996.
- Bayrak, Özcan. *Tevfik Fikret'in Şiirlerinde Mekân ve Algı*. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 2013.
- Bilge, Yunus. "Abdülhak Şinasi Hisar'ın Romanlarında Mekân-İnsan İlişkisi." Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2007.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerîm* (elektronik mushaf), <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf> (Erişim Tarihi: 29. 06. 2025).
- Elçin, Şükrü. *Türk Edebiyatında Tabiat*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1993.
- Eren, Hulusi. *Firdevsî-Rûmî Süleymân-nâme-i Kebîr (34-35. Ciltler) İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2018.
- Eren, Hulusi. "Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymân-nâme-i Kebîr'inde (34-35. Cilt) Halk İnanışı ve Halk Hekimliğine Dair Bazı Tespitler." *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 3/4 (2019): 334–347.
- Eren, Hulusi. "Süleymân-nâme-i Kebîr (Firdevsî)", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, 2022, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/suleyman-name-i-kebir-firdevsi> (Erişim Tarihi 25.06. 2025).
- Eren, Hulusi. *Firdevsî-i Rûmî-Süleymân-nâme-i Kebîr (34-35. Ciltler) İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım*. Ankara: Serüven Yayınevi, 2024.
- Gider, Mahmut. "Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Mekân Tasavvuru." Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- İçli, Ahmet. "Yusuf u Züleyha Mesnevisinde Mekân." *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2008): 339–351.
- Kerti, Duygu. *İbrâhîm Bin Bâlî'nin Hikmet-Nâme'sindeki Coğrafi Unsurlar Üzerine Mitolojik, Efsanevi Ve Tarihi Açidan Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2021.
- Koçoğlu, Turgut (haz.). *Rûznâme-i Muhammed Şâkir'in Acâ'ibü'l Mahlûkât Tercümesi*. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2020.
- Korkmaz, Ramazan. "Romanda Mekânın Poetiği." *Edebiyat ve Dil Yazıları*, 399–415. Ankara: Grafiker Yayınları, 2007.
- Kutlar, Fatma Sabiha. *Klasik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*. Ankara: Öncü Kitap, 2005.
- Küçük, Abdurrahman. "Beytülma'mûr." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: DİB Yayınları, 1992.
- Öztürk, Mustafa. "Zülkarneyn." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. Ankara: DİB Yayınları, 2013.
- Sarıkaya, Bekir (haz.). *Tercüme-i Aca'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât*. İstanbul: Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Süphandağı, İsmail, *Dil-Şiir-Hakikat*. İstanbul: İz Yayınları, 2018.
- Süphandağı, İsmail. *Edebiyat ve Fark*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2023.
- Şenödeyici, Özer. *Osmanlı Şiir Şerhleri: Gazeller ve Güzeller Üzerine*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2014.
- Şentürk, Atilla. XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebî Tasvirler. İstanbul: Kitabevi Yay. 2002.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: Çağlayan Yayınları, 1988.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2008.